

Ad fontes!

Тетяна Левченко-Комісаренко

УДК 821.161.2'01

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І ТВОРЧИЙ ДОРОБОК АНТОНІЯ РАДИВИЛОВСЬКОГО

У статті акцентовано увагу на студіях останніх десятиліть про творчість Антонія Радивиловського. Аналізуються поодинокі факти його біографії, літературний доробок. Наголошено на потребі окремого вивчення авторитетності й географії поширення книжок письменника.

Ключові слова: біографія, риторика, проповідь.

Tetyana Levchenko-Komisarenko. Life and literary heritage of Antoniyy Radyvylovskyyi

The essay surveys studies of the last decades concerning the work of Antoniyy Radyvylovskyyi. Some facts of the writer's life as well as his literary achievements have been considered. It has been emphasized that special research into the authoritativeness and geography of distribution of Antoniyy Radyvylovskyyi's books must be undertaken.

Key words: biography, rhetoric, sermon.

Протягом останніх десятиліть багата ораторська спадщина Антонія Радивиловського почала зацікавлювати представників різних наукових галузей: історії літератури, мовознавства, філософії, культурології, релігієзнавства, мистецтвознавства. Серед літературознавчих студій присвячені Антонію Радивиловському розділ навчального посібника “Історія української літератури: епоха Бароко (XVII – XVIII ст.)” та стаття “Біблійні архетипи у художньому світі барокової проповіді” ариєпископа Ігоря Ісиченка [5, 213-216; 4]. Бібліографічний довідник Л.Ушкалова “Григорій Сковорода: семінарій” пропонує параграф, матеріал якого, на думку укладача, сприятиме в пізнанні ораторського спадку Антонія Радивиловського [116, 322-323]. Особливо ретельна в пошукові й систематизації бібліографічного матеріалу публікація Т.Кочубей “Бібліографічний огляд життєвого і творчого шляху І.Галятовського”, що стала в нагоді при вивченні письменницької долі Антонія Радивиловського [53].

В.Миронова зосередила свою увагу на актуалізації античних джерел творчості київського проповідника [74; 75]. Російська дослідниця спадщини Дмитрія Туптала М.Федотова принагідно згадувала про взаємовпливи проповідей Дмитрія Туптала та Антонія Радивиловського [117; 118]. О.Ніка об'єктом дослідження обрала мовно-стильову, жанрову специфіку казань Антонія Радивиловського, вивчає вплив польської риторичної традиції на лексичний склад і манеру викладу письменника [79; 80; 81; 82; 83]. Лексикографічним та лексикологічним опрацюванням проповідей Антонія Радивиловського займається О. Зелінська [36; 37; 38; 39]. Принагідно до польськомовних запозичень у текстах проповідника звертається Г.Дуброва [21].

С.Демченко аналізує природу притч і парабол в проповідях Антонія Радивиловського, про це йдеться як в дисертації дослідниці “Притча у давній українській літературі: еволюція жанру” (2004), так і в окремій статті “Світ парабол у творах Івана Вишенського й Антонія Радивиловського” [15].

Здобутки Антонія Радивиловського подані в історичних студіях С. Кагамлик. Це і статті, зокрема “Високе Слово в окрасі монастиря Печерського: (До

315-річчя з дня смерті Антонія Радивилівського)”, і монографія 2005 р. “Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII – XVIII ст.)” [44; 45; 46].

О.Максимчук апелює до топіки проповідей Антонія Радивилівського, відомі такі її статті: “Мотив пошуку кохання у проповідях Антонія Радивилівського і діалогах Григорія Сковороди” та “Топос весняного оновлення в українських проповідях XVII ст. (на матеріалі текстів Кирила Транквіліона Ставровецького й Антонія Радивилівського)”, а головне – кандидатська дисертація 2015 р. “Пісня пісень у літературі українського Бароко” [64; 66; 65].

Л.Довга висвітлює філософські, етичні, культурологічні аспекти творчості Антонія Радивилівського [18; 19; 20]. Водночас її аспірант В.Співак 2010 р. захистив кандидатську дисертацію з філософії “Проблема багатства та бідності у проповідницькій спадщині Антонія Радивилівського в контексті української духовної традиції XVII ст.” [104]. Відповідно, В.Співак написав низку статей означеної тематики [99; 100; 101; 102; 103; 105; 106; 107; 108].

Серед релігієзнавців маємо захищену 2011 р. кандидатську дисертацію К.Кучмай “Християнські віроповчальні тексти у контексті писемної культури України XVI-XVIII ст.”, де проповіді Антонія Радивилівського інтерпретуються як джерело духовної культури XVII ст. [62].

Досить активно до творчості Антонія Радивилівського звертається Ю.Звездіна, висвітлюючи її під кутом як мистецтвознавчим, так і літературознавчим. Розглядає квітково-плодову символіку та символіку дерев, подану в “Огородку Марії...” та “В’їнець Христовому”, вказує на виявлені паралелі в трактуванні рослинних символів у текстах цих збірок та іконописній традиції кінця XVII – XVIII ст. [33]. Порівнює особливості звернення до духовної емблематики в проповідях Антонія Радивилівського та свт. Дмитрія Ростовського [31; 29]. На прикладі фрагментів проповіді “В’їнца Христового” демонструє прояви традиційного для західноєвропейської культури образу серця [30]. Зіставляє, виявляє паралелі в проповідях на св. Трійцю з “Ключа разум’їня” Іоанікія Ґалятівського та “Огородку Марії...” і “В’їнца Христового” Антонія Радивилівського [32].

У своїх іконографічних дослідженнях В.Чубінська доходить висновку про можливий вплив збірки Антонія Радивилівського “В’їнець Христов” на композиційний матеріал та алегоричне мотивування образів ікони Успенського собору Московського кремля “Розп’яття з апостольськими стражданнями” [127]. Передмову збірки мистецтвознавець визнає за таку, що містить “безпосереднє джерело для складних алегоричних побудов кремлівської ікони” [127]. Імовірно, впливовою виявилась урочиста форта гравюра Іоана Реклінського, яка відкриває “В’їнець Христов” київського ритора, а згодом прикрасила і київське видання “Апостола” [128].

Серед українських проповідників другої половини XVII ст. Антоній Радивилівський лишив по собі найбагатший друкований і рукописний ораторський спадок. Відомі дві рукописні та дві друковані збірки його проповідей. Перша, “Огородок Марії Богородиці”, в рукописному варіанті датується 1671 р. і складається з двох томів. Перший том містить 128 проповідей на Господські та Богородичні свята, другий – 159 проповідей на дні пам’яті святих, а також Господські й Богородичні свята. Друкований “Огородок” датується 1676 р. і містить 129 проповідей на Господські й Богородичні свята, дні пам’яті святих і різні життєві ситуації (“поводи”). Друга збірка – “В’їнець Христов” – у рукописному варіанті орієнтовно датується часом між 1676 і 1683 рр., містить 126 проповідей на Господські свята, неділі й дні пам’яті святих, а також різні життєві ситуації. Друкований варіант “В’їнца Христового” датується 1688 р. і включає 115 проповідей на Господські свята і неділі [детальний опис цих збірок: 69, 1894. – №4. – 5, 7-10, 12-14; 89, 56-60; 57, 185-186; 58, 382-383].

Про хронологію своїх видань висловлюється і сам Антоній Радивилівський. У передмові-посвяті “Господу, Создателю, Избавителю и Спасителю...” до “Вѣнца Христова” він називає “Огородок...” першою своєю працею, а “Вѣнец...” – другою: “Приписавши и офѣровавши першій мой трудъ, Книгу Огородокъ названую, Пренайчистшой Дѣвѣ Матери твоєй Маріи Богородици...; тепер уже сей другій мой труд, Книгу утитулованую, Вѣнец...Тебѣ Создателю, Избавителю и Спасителю... приписую и офѣрую”; “Якожъ теда по приписаню и офѣрованю першого труда мого Огородка, Пренайчистшей Дѣвѣ Матери твоєй Маріи Богородици, Тебѣ яко Побѣдителю, не мѣлемъ сего второго труда моего, Вѣнца приписати и офѣровати?” [90, 1-1 зв., 2].

Проте хронологічно перша друкована книжка, пов'язана з ім'ям Антонія Радивилівського, – видання Києво-Печерської лаври 1671 р. – “Преподобного отца нашего Іоанна Рильскаго Житіє и вся служба по преданию церковному...”. Упорядкував її Антоній Радивилівський для потреб тогочасної православної церкви.

Титульну сторінку книжки прикрашає герб переяславського полковника Родіона-Райча Думитрашка, коштом якого здійснили видання; полковникові ж “Благородному и благочестивому его милости пану Ірадиону Думитрашку...” Антоній Радивилівський присвятив своє “Предословіє” [про роль полковника Думитрашка у виданні Житія див. 23, 92]. За “Предословієм” видання продовжує Служба Іоанну Рильському – “Мѣца октоврія в 19 днь. Служба... Іоанна Рильскаго.”; далі подається “Житіє Іоанна Рильського” Євфимія Тирновського, проте особливої редакції: зі скороченням цілих періодів та доповненням-вставкою з проложного житія [22, 290]. Завершують книжку уривок із Повісті про перенесення останків Іоанна Рильського з Тирнова в Рилу авторства Владислава Грамматика та післямова “Ко читателю”, подана на звороті останнього аркуша [Опис книги див. 22, 289-291; 28; 16; 24; 42].

Ця робота Антонія Радивилівського виступає “першим друкованим відтворенням агіографічної праці Євфимія Тирновського” [22, 289] Завдяки авторитетному болгарському дослідникові М. Дилевському маємо достатньо ретельний порівняльний аналіз київського видання Житія з відомими рукописними списками [22, 289–291]. Підсумовуючи проведені дослідження, М.Дилевський констатує, що для Житія (і для Служби) ми поки що не спроможні вказати жодних конкретних джерел. Список чи списки, котрими міг скористатися А. Радивилівський, були не старіші за кінець XV ст. точніше початок XVI ст. А це аж ніяк не дозволяє погодитися з думкою П.Сирку про те, що рукопис міг бути привезений до Києва Григорієм Цамблаком [22, 291; 112, 379].

М.Дилевський також з'ясував, що “1836 р. киево-печерське Житіє було перевидане в Белграді відомим діячем болгарського Відродження Неофітом Рильським. У “Известии” (передмові) до нього Неофіт Рильський повідомляє деякі обставини його видання Антонієм Радивилівським” [22, 292; 78, В – В об.].

Щодо пошуку збережених рукописних робіт Антонія Радивилівського маємо також інформацію про дослідження М. Марковського, який спробував віднайти орацію, виголошену Антонієм Радивилівським для Петра I, зокрема згадку про неї вчений знайшов у книзі “Описание рукописей гр. Толстого, II, №220”, але, на жаль, перевірити ці відомості неможемо, а за довідками М.Марковського згадана проповідь вважається втраченою [69, 1894. – №7. – 73].

Потребує окремого дослідження стан поширення рукописних списків проповідей Антонія Радивилівського, актуальним буде їх текстологічний аналіз. Із цієї проблематики нам відомі лише принагідні звернення до таких списків М. Федотової, основним об'єктом роботи якої були проповіді Димитрія Туптала заради укладання їх археографічного огляду [117, 281; 43, 114].

Володіємо обмеженими біографічними відомостями про Антонія Радивилівського, систематизацією котрих ми, в основному, завдячуємо ґрунтовному науковому дослідженню М.Марковського [69, 1894. – №4. – 1–32]. Роботи його попередників не рясніють відомостями [25, 42; 6, 164, 341; 52, 377-379; 115; 2, 856; 11, 362-364; 12, 183; 119, 293; 86, 318-319], праці ж послідовників, за поодинокими винятками, відтворюють зібрані ним факти і висловлені припущення [9, 329–334; 3; 94, 503-505; 73, 211-216; 56, стб. 141–142; 61, 149–185; 60; 59, 387–393; 58, 18–19, 56–57; 55, 533; 130, 70–71; 87, 44; 93, 111; 44; 45]. Із сучасних дослідників найбільш докладні відомості про життєвий шлях проповідника вдалося, мабуть, подати Є.Жигуліну [27]. Як одні з останніх публікацій біографії письменника варто згадати статтю Т.Чухліба та другий розділ кандидатської дисертації В. Співака [129; 104].

Не відомо, коли народився Антоній Радивилівський. Єдиною зачіпкою можуть бути слова І. Огієнка, який називає Антонія Радивилівського й Іоанікія Галятовського однолітками (І.Огієнко згадує, що його “велика монографія про І.Галятовського загинула десь у Кам’янці-Подільському року 1919-го”) [85]. Щодо останнього існує припущення, що він народився близько 1620 р. [53; 125, 165; 98, 78]. Також поширена версія про 1620 р. як рік народження Лазаря Барановича [Див. детальніше: 71, 16–17]. Проте у відомих нам текстах Лазар Баранович згадується як вчитель і покровитель Галятовського, а не одноліток.

Щодо місця народження Антонія Радивилівського М.Марковський, спираючись на результати мовного аналізу його текстів, припускає, що “це було місто Чернігів” [69, 1894. – №4. – 1–2]. Про отриману освіту здогади ґрунтуються на одному з листів Лазаря Барановича до Антонія Радивилівського, де той називає адресата одним зі своїх вихованців [7, 118]. Відповідно, наступні гіпотези необхідно пов’язувати із викладацькою та ректорською діяльністю самого Лазаря Барановича у стінах Києво-Могилянської колегії, але був він і ректором Гоцанської (Гойської) колегії [71, 19].

За встановленим правилом кожен викладач колегії починав викладання з нижчого класу і поступово переходив від класу до класу. Через низку причин, імовірно, тривалість повного навчального курсу змінювалась, проте в ідеалі становила 12 навчальних років [123, 84]. Навчальні предмети викладались в ординарних і неординарних класах. Ординарних класів було вісім: чотири нижчі граматичні класи – фара, або аналогія, інфима, граматика і синтаксима; два середні класи – клас поезії (піітики, поетики) та риторики; два вищі класи – філософії і богословія [110, 3; 6, 133–141; 123, 84].

Іоанікія Галятовський у передмові-посвяті свого трактату “Stary kościół zachodni” (1678) Лазарю Барановичу згадує, як той спочатку навчав його в нижчих класах Києво-Могилянської колегії – в інфимі та граматичній, а згодом був професором у класі риторики; із часом колишній учень став наступником Лазаря Барановича на посаді ректора колегії [132, 3–4].

М. Сумцов констатує, що за часів Іоанікія Галятовського поетика і риторика “викладались в одному класі і протягом одного року” [110, 4]. За М. Петровим, у 1646/1647 навчальному році курс риторики в Києво-Могилянській колегії викладав Лазар Баранович, паралельно з ним курс поетики читав Феодосій Васильович Баєвський [88, 17, 21, 22; М.Петров посилається: Труды Киев. Духов Академии, февраль, 1888. – С. 257]. Також, за М.Петровим, у той самий час в колегії навчались учні Лазаря Барановича – Антоній Радивилівський, Іоанікія Галятовський і Симеон Полоцький [88, 21; 50, 7]. Повний курс колегії Іоанікія Галятовський закінчив 1649 р., а Симеон Полоцький, імовірно, – 1650 р. [88, 21].

Теоретично Антоній Радивилівський був однокурсником Іоанікія Галятовського, оскільки за правилами колегії Лазар Баранович разом зі своїми вихованцями переходив від класу до класу, вище і вище, та не викладав

одночасно в кількох класах. Нескладний підрахунок дозволяє орієнтовно говорити, коли вони почали своє навчання в нижчому класі, – це 1642 рік. Отже, їх навчання тривало десь у межах 1642–1649 рр. До того ж, оскільки Іоанікій Галятовський у згаданій передмові не називає Лазаря Барановича своїм викладачем у філософському класі, то, посилаючись на Д. Климовського, М. Петров припускає, що у старшому класі протягом 1647/1648 і 1648/1649 навчальних років філософський курс їм викладав, можливо, сам ректор колегії Інокентій Гізель, який міг читати цей курс вдруге [88, 22–23; 50, 7]. (За В. Аскоченським, повний богословський курс тривав чотири роки, щоправда, науковець не робить часової прив'язки [6, 139].)

Своя версію подає Н. Яковенко. До студентів класу риторики, які навчалися в 1648 р., дослідниця гіпотетично зараховує Івана Армашенка, Іоанікія Галятовського, Мелетія Дзика та Антонія Радивиловського [131, 5]. Щодо того, хто з професорів у цей час викладав риторичну, висловлює таку думку: “...Найавірогіднішим кандидатом бачиться Теодозій Баєвський...; відомостей за 1648 р. немає, але в 1649 р. – вже як “учитель риторики” – Баєвський супроводжував Єпифанія Славинецького та Арсенія Сатановського у поїздки до Москви” [131, 5].

Наше припущення щодо нижньої межі навчання Антонія Радивиловського частково підтверджують дані про початок викладацької роботи Лазаря Барановича. Так, М. Сумцов припускає, що посаду наставника в Києво-Могилянській колегії він отримав на початку 40-х рр. [111, 8]. В. Строев і М. Петров початок його викладання в київській колегії пов'язують конкретно з 1642 р. [71, 19].

Трохи інша версія у М. Марковського. Дослідник критично поставився до твердження М. Сумцова про те, “що Л. Баранович місце наставника в колегії отримав на початку сорокових років, за ректорства Інокентія Гізеля” [69, 1894. – №4. – 2; 111, 8]. Вважаючи монографію В. Аскоченського більш авторитетним джерелом, ректорство Інокентія Гізеля визначив 1646–1650 рр. і, відповідно, відкорегував роки перебування Лазаря Барановича на посаді наставника як кінець 1640-х рр. XVII ст. (за збереженим рукописним документом початок ректорства Інокентія Гізеля датується 1646 р.) [6, 158; 49, 500; див. також 95; 17, 20; 14, 168]. Так період навчання Антонія Радивиловського в Києво-Могилянській колегії М. Марковський пов'язав із другою половиною 1640-х рр. [69, 1894. – №4. – 2].

Подальше життя Іоанікія Галятовського та Антонія Радивиловського також було пов'язане з Києво-Могилянською колегією. Так, за В. Аскоченським, після закінчення повного курсу навчання Іоанікій Галятовський “вступив учителем в нижчі школи і, переходячи поступово від класу до класу, досягнув кафедри риторики” [6, 160]. Стосовно ж Антонія Радивиловського натрапляємо на згадку, що він був викладачем колегії за часів ректорства Іоанікія Галятовського [98, 79]. Точне датування ректорства останнього виявилось складним питанням.

За збереженим рукописним переліком ректорів колегії, керівництво Іоанікія Галятовського датується 1660–1662 рр. [49, 500]. Імовірно, що свого часу цим же джерелом користувався і В. Аскоченський, який посилається на каталог ректорів Київської академії [6, 210]. За В. Аскоченським, Лазар Баранович полишив колегію в руїнах і близько 2-х років з 1657 по 1659 р. вона не мала ані ректора, ані студентів [6, 209]. Приймавши ректорство, Іоанікій Галятовський почав відновлювати колегію після пожежі, під час якої згоріли її корпуси, поновив навчання, проте класи “через брак вчителів і через недосконалість... вихованців” довів лише до риторики, сам же іноді викладав у нижчих класах [6, 209, 210].

За Н. Сінкевич, ректорство Іоанікія Галятовського точно датувати неможливо, тривало ж воно десь у межах 1658 – 1665 рр., на посаді ректора він продовжував

викладати риторичу [98, 79, 80]. Розмитість верхньої межі правдоподібно пояснюється тим, що, виїхавши з Києва, Іоанікій Галятівський фактично не відмовився від посади і продовжував називати себе ректором [98, 80]. Хоча в цей час, за В. Аскоченським, ректорськими обов'язками вже опікувався Мелетій Дзик, а саме, з 1662 по 1665 рр. [6, 210].

З огляду на ці факти, якщо припускати, що Антоній Радивилівський був викладачем колегії, то це могли бути 1660-1662 рр.

Після закінчення колегії Антоній Радивилівський прийняв чернецтво. М. Марковський вважає, що це могло статися не безпосередньо після випуску, а через певний час, коли "які-небудь невдачі та розчарування в житті спонукали його до цього" [69, 1894. – №4. – 5]. Висловлені здогади підтверджують слова самого Антонія Радивилівського, котрий згадує, як Богородиця: "зъ небезпеченствъ и зрадъ сего облуднаго свѣта вырвавши, до иноческаго стану возвала, возвавши,... проповѣдникомъ слова Божого учинила" [92, 4 зв. (перша пагінація)]. Стаття, надрукована в журналі "Руководство для сельских пастырей", подає інформацію, що "під час війни Вигівського з росіянами Радивилівський лишився своїх статків" [115]. Стаття "Антонии, монашествующие" у словнику Ф. Брокгауза та І. Єфрона констатує, що Антоній Радивилівський певний час був архидияконом Чернігівської кафедри [2]. Обидва повідомлення М. Марковський згадує із застереженням, що не зміг знайти джерела цієї інформації, нам лишається повторити те саме.

Про подальше життя письменника, проповідницьку діяльність у Києві дізнаємось із його передмови-посвяти друкованого "Огородка" (1676). Він неодноразово повторює, що надруковані в збірці слова не лише написав, а й виголошував; його ораторська творчість триває вже кілька десятків років і пов'язана з різними церковними кафедрами: "сіи мои написаны и проповѣданныи словеса", "яко пишучи, такъ и проповѣдаючи сіи словеса"; "през килка на десоть лѣтъ на розныхъ катедрахъ въ Црѣвахъ розныхъ проповедалъ" [92, 2, 3, 4 (перша пагінація)].

У другій передмові-посвяті цієї ж збірки Інокентію Гізелю є інформація про початок перебування Антонія Радивилівського в Києво-Печерській лаврі, про час призначення його лаврським проповідником і подальше підвищення на церковній службі: "Если уважаю мешкан0 моего въ обители сей С: Печерской початок, той ни на чомъ иншомъ не былъ... тылко на... ласцѣ и добродѣйствѣ превел: твоєи, который мене... въ воєнныи небезпечныи часы, якъ...сына своего, до себе пригорнувши"; "Если припомню себѣ презъ лѣтъ уже то подъ двадцать въ обители святой Печерской мешканье мое"; "Мене... межи честную святои великои обители Печерской поличивши братію, напередъ учинилъ проповѣдникомъ слова Божого и братомъ соборнымъ, а потомъ намѣстникомъ" [92, 1 зв. (друга пагінація)].

Отже, за 20 років до видання "Огородка", у 1656 р. Інокентій Гізель був висвячений у Києво-печерські архимандрити, він запросив Антонія Радивилівського на посаду лаврського проповідника та зробив його соборним братом; згодом за сприяння Інокентія Гізеля Антонія Радивилівського призначено намісником Києво-Печерської лаври [Допоміжні джерела датування хіротонії Інокентія Гізеля: 109, 7; 69, 1894. – №4. – 6; 51; 17, 21; напис на портреті Інокентія Гізеля (невідомий автор XVIII ст.) із колекції Національного художнього музею України].

У 2-му томі рукописного "Огородка" збереглося "Слово на посѣненіє Высоце в Бгу превелебного єго млти ца Інокенті Гизел Архимандриты Печерскаго" (це "Слово" було опубліковане М. Марковським) [69, 1895. № 11. – 12–20]. Є підстави вважати, що Антоній Радивилівський виголосив його саме в день хіротонії 1656 р.

Цей же рукописний том подає два слова, виголошені на “Рочини” Київського митрополита Петра Могили. Велика соборна поминальна панахида відправлялась щорічно на могилі митрополита в Києво-Печерському монастиреві в день його смерті [69, 1894. – №4. – 4; 63, 237; 9, 329]. Помер Петро Могила в ніч із 31 грудня 1646 р. на 1 січня 1647 р., як наслідок маємо відмінності в датуванні [63, 237; 69, 1894. – №4. – 4, №7. – 71; 124, 370]. Першу з проповідей, за М.Марковським, кияни почули на 10 роковини смерті, тобто 31 грудня 1656 р., пристає на цю думку і М.Возняк [69, 1894. – №4. – 4; 9, 329]. Проте сам М.Марковський вважав можливим раннє виголошення цієї проповіді, у якій серед присутніх на панахиді згадується наступник Петра Могили – митрополит Сильвестр Косів [69, 1894. – №4. – 4, №7. – 71]. Останній помер 13 квітня 1657 р., отже, пізніше виголошення відбутись не могло. Датою виголошення другої проповіді М.Марковський називає 31 грудня 1658 р., оскільки в ній згадується як уже покійний Сильвестр Косів та розповідається про згорілий Києво-Братський монастир (пожежа була в 1658 р.) [69, 1894. – №4. – 4; 110, 7]. Ці два поминальні слова дозволяють М.Марковському висловити здогад, що Антоній Радивилівський певний час був проповідником Києво-Братського монастиря і виголошував їх саме обіймаючи цю посаду [69, 1894. – №4. – 6].

2-ий рукописний том “Огородка” подає також і дві поховальні проповіді: “Слово на погребъ превелебнаго господина, {ца Климентію Старушича, игумена Выдубицкого” і “Слово на погребъ превелебнаго господина, {ца Варнавы Лебедевича, игумена Межигорскаго”, – їх виголошення М. Марковський датує 1664 р. [69, 1894. – №4. – 4–5]. Датування першої з них підтверджується самими словами проповіді. Проте другу проповідь Антоній Радивилівський читав 30 листопада 1663 р., таке уточнення робимо за Межигірським літописом: “Року 1663 месеца Ноемврія 14 преставился Варнава Лебедевичъ, игумень Межигорский...; былъ погребенъ инокентіемъ Гизелемъ, архимандритомъ почерскимъ и всѣмъ духовенствомъ Киевскимъ въ монастыру Межигорскомъ, въ церкви великой, Ноеврія 30” [72].

У 1666 р. Антоній Радивилівський уже згадується як намісник Києво-Печерської лаври, який їздив до Москви разом із Києво-кирилівським намісником та іншими [121, 350].

1671 року видав “Преподобного отца нашего Іоанна Рыльского Житіє и вся служба по преданию церковному...”. Імовірно, цього ж 1671 року планував надрукувати два томи своїх проповідей під назвою “Огородок”. Таку думку висловив М. Марковський, вказавши на низку фактів: (1) два рукописних томи проповідей під назвою “Огородок Маріи Богородицы...” датовані 1671 роком самим Антонієм Радивилівським, який у заголовку підписався як намісник Києво-Печерської лаври; (2) обидва рукописних томи охайно переписані начисто; (3) в одному з листів, який приблизно датується 1670 або 1671 роком, Лазар Баранович, звертаючись до Антонія Радивилівського, говорить, що якби в нього була своя друкарня, то він би надрукував твори Антонія Радивилівського; (4) крім того, Києво-Печерська друкарня, справді була надто завантажена друкуванням богослужбової літератури, тому, імовірно, письменникові відмовили; (5) у рукописних томах немає панегіричної передмови-посвяти Інокентію Гізелю, відповідно, він у той час ще не сприяв виданню книжки [69, 1894. – №4. – 7; 7, 118–119].

Основним чинником, який відстрочив видання “Огородка”, вірогідно, була нестача коштів на його друк. Зокрема, майже в той самий період до Антонія Радивилівського, який був намісником Києво-Печерської лаври, звернувся листом Лазар Баранович. Останній скаржився на те, що через завищу плату не може викупити у лаврської друкарні вже надруковану 1671 р. поетичну збірку “Лютня Аполлонова”: “... Головна причина того, чому мій Аполлон не

виїжджає із друкарні полягає в тому, що його милість, отець архимандрит і соборна братія так вирішили і передали моему Аполлонові, щоб надіслати до мене не тук, а рахунок” [7, 118; 97].

1671 р., щоб виконати доручення архимандрита Інокентія Гізеля і соборних братів, Антоній Радивилівський їздив до київського воєводи Козловського із повідомленням, що до Києво-Печерської лаври наближається польський полковник Ян Запольска Пиво з намірами в ній зупинитися: “Во 180 году, ноября в 13 день, присылал... из Печерского монастыря архимандрит Инокентей Гизель того ж монастыря намѣсника Родивилевского, что де полской полковник Ян Заполска Пиво идет к Печерскому монастырю...” [1, стб. 596]. 1672 р. Антоній Радивилівський також виконав подібне доручення [1, стб. 650].

1675 р. як Києво-печерський намісник Антоній Радивилівський їздив до Москви [121, 354; К. В. Харлампович посилається на “Малороссийские дела” (1697, №1)].

1676 р. видав у друкарні Києво-Печерської лаври збірку проповідей “Огородок”. Правдоподібно, що вирішальну роль у виданні “Огородка” саме 1676 р. відіграло сприяння Інокентія Гізеля, оскільки він як архимандрит Києво-Печерської лаври також здійснював загальне керівництво роботою лаврської друкарні [40]. Враховуючи особливості умовно-компліментарної форми викладу, традиційної для передмов-посвят, зі слів самого Антонія Радивилівського дізнаємось про підтримку і сприяння, виявлені Інокентієм Гізелем: “... Не хотѣлъ, абы и сѣѣ...праца была въ пѣску невѣдомости людскои загребена, але которыемъ словеса, якъ тут при бытности... въ стой великой чудотворной обители Печерской, такъ и въ иншихъ кievскихъ обителехъ стыхъ зъ катедры до людей проповѣдалъ, абы тоє тѣпомъ изображенное свѣту оказано было?...Я бымъ сѣ самъ, будучи подлои науки, нѣколи того не важиль, чою и высокои науки люде, заледвосѣ важать” [92, 1 зв.-2 (друга пагінація)]. Щодо останніх слів М. Марковський робить зауваження, вказуючи на нещирість автора, який прагнув видати два рукописні томи свого “Огородка” ще у 1671 році, та не зміг [69, 1894. – №4. – 10].

Після смерті архимандрита Києво-Печерської лаври Інокентія Гізеля в 1683 р. (помер 18 листопада 1683 р.) Антоній Радивилівський був возведений у сан ігумена Київського Пустинно-Миколаївського монастиря, змінивши свого попередника Варлаама Ясинського; останнього було обрано в архимандрити Києво-Печерської лаври. Бракує джерел для точного датування початку ігуменства Антонія Радивилівського, ситуацію ускладнює також загадковість подій, пов’язаних зі смертю Інокентія Гізеля, який помер 18 листопада 1683 р., а похований 24 лютого 1684 р. [17, 21; 117, 262.].

1688 р. Антоній Радивилівський видав збірку проповідей “Вѣнец Христов”. К.Харлампович висвітлює перебіг подій, пов’язаних із її виданням. Так, 1688 р. патріарх Іоаким, дізнавшись, що в Києві готується це видання, заборонив його друкувати без свого попереднього розгляду. Проте такий жест не завадив лаврській друкарні видати книжку, та ще й зі згадкою про патріарше благословіння Іоакима. Унаслідок патріарх дорікнув за такий вчинок і архимандриту Києво-Печерської лаври Варлааму Ясинському, і митрополиту Київському Гедеону Святополку-Четвертинському (К.Харлампович посилається на Синод. библи. №346. л. 133) [121, 446; Див. також про проблеми, пов’язані з виданням “Вѣнца”: 84, 268; 9, 330]. Тим паче “Вѣнец” швидко дістався Москви і спочатку, заради економії часу, у зошитах. Того ж 1688 р. лавра надіслала книжку царям Іоанну V, Петру I і царівні Софії Олексіївні за посередництвом намісника Ісаакія Кокоревича і соборного старця Антонія Почеки, у супровідній грамоті Антоній Радивилівський, який був тоді ігуменом Київського Пустинно-Миколаївського монастиря, “писав про своє бажання особисто бачити царів..., як колись удостоївся в Олексія Михайловича. Але заважають тому старість і хвороби” [121, 446–447].

Помер Антоній Радивилівський у той самий рік, що й Іоаникій Ґалятовський, – 1688. Точну дату смерті, 6 грудня 1688 р., указано в напису, що його було виконано на одному з примірників друкованого “Вѣнца Христова”: “Сію книжку до Церкви Преподобнаго отца нашего Феодосіа Печерскаго в містечку печерскомъ сушей отписаль за спасенне свое всечестной отець Антоній Радивилівскій, Ігумень монастиря святаго Николая Пустыннаго Кіевскаго, богоугодно потрудившійся, и преставльшійся <...>. Отдалемъ Варлаамъ Архимандрить Печерскій” [96, 493].

Бібліотекар Санкт-Петербурзької Духовної Академії О. Родоський, який виявив напис на друкованому виданні “Вѣнца Христова”, зробив такі висновки: це автограф Києво-Печерського архімандрита Варлаама Ясинського – виконавця заповіту Антонія Радивилівського; цей примірник книжки був власністю самого Антонія Радивилівського, а після його смерті дістався церкви преп. Феодосія при монастиреві [96, 493].

Можемо додати, правдоподібно, що Антоній Радивилівський всю свою приватну бібліотеку заповів Київському Пустинно-Миколаївському монастиреві, бо подібний напис про його смерть і поховання, а також відписання збірки проповідей згаданому монастирю є на нумерованому аркуші рукописного “Вѣнца Христова” [58, 383]. Маємо напис і на першому аркуші 1-го тому рукописного “Огородка”: “Сію книгу отписаль авторъ онои блаженнои памяти превелебный отець Антоній Радивилівскій, игумень Никольскій, до того жь монастыря Свято-Николскаго пустынно Кіевскаго на вѣчную памятку” [69, 1894. – №4. – 7].

Поховано Антонія Радивилівського на цвинтарі Дальніх печер Києво-Печерської лаври.

Потребує окремого дослідження питання авторитетності й географії поширення книжок Антонія Радивилівського. Маємо численні вказівки на те, що його збірки широко розходилися по всій Україні та за її межами, проте хотілося б спиратись на конкретний фактаж, згрупований за регіонами проживання читацької аудиторії [85].

Так, Я.Ісаєвич констатує, що видання Києво-Печерської лаври “поширювалися по всій Україні, в тому числі й на її західних окраїнах” [40]. На одному з примірників “Вѣнца” науковець помітив запис, що в жовтні 1688 р. книжку купив “Стефан Рихвальскій, пресвітер Рихвальскій, у Петра Шафрановського, мешанина і купця львовскаго за злотих четирдесят і еден до церкви рихвальской Покрови Пресв. Б[огороди]ци...” [40]. Отже, Я. Ісаєвич узагальнює: “За посередництвом львівського купця книга в рік свого видання опинилась аж на Лемківщині, в селі Рихвальді” (цей примірник зберігається в Сяницькому історичному музеї) [40].

Підсумовуючи статтю, присвячену вивченню життєвого і творчого шляху Антонія Радивилівського, чітко усвідомлюємо, що це, швидше, намагання пов’язати в єдиний логічно вмотивований ланцюг поодинокі відомі факти та знайдені свідчення, ніж ґрунтовна біографія письменника. Згадаємо й ті критичні зауваження, які свого часу отримала монографія М. Марковського від рецензента В. Коцовського: “І біографія, і характеристика виходять дуже загальні, подають мало рис індивідуальних; нам хотілось би особливо пізнати Радивилівського трохи ближче як суспільного діяча на тлі його часу і по відношенню до інших таких же як він діячів” [54, 38]. Проте через нестачу збережених джерел та й проблемний доступ до них можемо поки що надати тільки такий варіант біографії письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией*: [В 15-ти т.]. – Санкт-Петербург, 1861–1892. – Т. 9: 1668–1672. – Санкт-Петербург: Тип. М. Эгтингера, 1877. – [6] с., 26, 988 стб., 24.

2. *Антонии*, монашествующие // *Энцикл. словарь* / Под ред. проф. И. Е. Андреевского. Изд.: Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. – Т. 1. – Санкт-Петербург, 1890. – С. 856.
3. *Антоній Радивилівський* // *Хрестоматія* давньої української літератури: (Доба феодалізму) / Упоряд. О. І. Білецький. – Київ: Рад. шк., 1949; 3-є вид., доп. – Київ: Рад. шк., 1967. – Режим доступу: <http://litoprus.org.ua/biletso/bilo20.htm>
4. *Архипетиской* Ігор Ісіченко. Біблійні архетипи у художньому світі барокової проповіді // *Наукові записки ТНПУ*. – Серія: Літературознавство. – № 36. – 2012. – С. 156-160.
5. *Архипетиской* Ігор Ісіченко. Історія української літератури: Епоха Бароко XVII – XVIII ст.: Навч. пос. – Львів; Київ; Харків: Святогорець, 2011. – 568 с.
6. *Аскоченский* В. Киев с древнейшим его училищем – Академиею. – Ч. I. – Киев, 1856. – 370 с.
7. *Баранович* Лазарь. Письма преосвященного Лазаря Барановича с примечаниями. – 2-е изд. – Чернигов: Тип. Ильинского монастыря, 1865. – 364 с.
8. *Богуславский* В. Иннокентий Гизель // *Славянская энциклопедия*. XVII век: В 2-х т. – Т. 1 А-М. / Авт.-сост. В. В. Богуславский. – Москва, 2004. – С. 512-513.
9. *Возняк* М. Історія української літератури. – Т. II: Віки XVI – XVIII. – Перша частина. – Львів: Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1921. – 416 с.
10. *Возняк* М. Старе українське письменство: Вибір для середніх шкіл. – Львів, 1922. – С. 269-274.
11. *Галахов* А. История русской словесности древней и новой. – 2-е изд. – Т. 1. Отд. 1: Древнерусская словесность. – Санкт-Петербург, 1880. – С. 362-364.
12. *Говорский* К. Радивилівський Антоній (Краткий биограф. очерк) // *Вестн. Зап. Рос.* – 1864. – Т. 1. – Октябрь. – С. 183.
13. *Горобець* В. Проповідник Антоній Радивилівський // *Україна: хронологія розвитку*. Енциклопедичне видання: У 6-ти т. – Т. 4: На порозі нового часу. Від Люблінської унії до кінця XVIII століття. 2009. – Режим доступу: <http://www.litoprus.com.ua/encyclopedia/vidatn-storichn-postat-kultura-osv-ta-arkh-tektura/dukhovn-y-nteletualn-avtoriteti-pravoslavno-ukra-ni-rus/>
14. *Горобець* В., *Стратій* Я. Гізелъ Інокентій // *Києво-Могилянська Академія* в іменах. XVII – XVIII ст. Енциклопедичне видання. – К., 2001. – С. 168-170.
15. *Демченко* С. Світ парабол у творах Івана Вишенського й Антонія Радивилівського // *Наукові виклади*. – 2006. – № 5: Літературознавство. – С. 40-44.
16. *Дилевський* Н. Київське видання Житія Іоанна Рильського // *Радянське літературознавство*. – 1971. – № 11. – С. 40-44.
17. *Довга* Л. Інокентій Гізелъ – людина загадкової біографії // *Інокентій Гізелъ*. Вибрані твори: У 3 т. – Т. 1. – Кн. 1. – Київ; Львів, 2012. – С. 12-25.
18. *Довга* Л. Моральна чеснота як цінність в українській духовній культурі другої половини XVII ст. // *Гілея*. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 66 (№ 11). – С. 508-513.
19. *Довга* Л. Свобода волі у проповідях Антонія Радивилівського // *Київська Старовина*. – 2002. – № 2. – С. 56-60.
20. *Довга* Л. Система цінностей в українській культурі XVII століття (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізелъ). – Київ; Львів: Вид-во “Свічадо”, 2012. – 343 с.
21. *Дуброва* Г. Елементи польської мови у творах М. Смотрицького (у зіставленні з творчістю І. Галятовського і А. Радивилівського) // *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. – 2005. – Вип. 12. – С. 62-71.
22. *Дылевский* Н. Жития Иоанна Рильского русских древлехранилищ и их болгарские источники (Краткие заметки к материалам и задачи дальнейшего исследования) // *ТОДРА*. – Т. 23. – 1968. – С. 276-292.
23. *Дылевский* Н. Рильский монастырь и Россия в XVI – XVII вв. – София, 1946. – 176 с. (О полковнике Думитрашко и его участии в издании Службы и Жития см. С. 92.).
24. *Дылевски* Н. Страница из истории болгаро-украинских культурных связей в конце XVII в. // *Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски*. – София, 1960. – С. 963-983.
25. [*Евгений Болховитинов*] Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-русской церкви. – Т. 1. – Изд. 2-е, испр. и умноженное. – Санкт-Петербург: В тип. Ивана Глазунова и его иждивением, 1827. – 343 с.
26. *Єфремов* С. Історія українського письменства. – Київ: Феміна, 1995. – 312 с.
27. *Жигулин* Е. Антоний (Радивилівський; + 1688, Киев) // *Православная энциклопедия* / Под ред. Патриарха Московского и всея Руси Алексия II. – Т. 2. – М. – С. 638.
28. *Запаско* Я., *Ісаєвич* Я. Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні: У 2 кн. – Кн. 1. (1574 – 1700). – Львів: Вища шк., 1981. – № 491.
29. *Звездина* Ю. Аллегория у св. Димитрия Ростовского и эмблема у Антония Радивилівського // *История и культура Ростовской земли*. 1998. – Ростов, 1999. – С. 106-111.
30. *Звездина* Ю. Образ сердца в духовной культуре XVII–XVIII вв. (к гербу свт. Димитрия Ростовского). – Режим доступу: <http://www.rostmuseum.ru/Publications/Publication/257>
31. *Звездина* Ю. Предмет и образ в проповеди свт. Димитрия Ростовского. – Режим доступу: <http://www.rostmuseum.ru/Publications/Publication/187>
32. *Звездина* Ю. Проповеди на Св. Троицу Иоанникия Галятовского и Антония Радивилівського // <https://www.academia.edu/3641282/>
33. *Звездина* Ю. Растительная символика в памятниках духовной культуры позднего времени: возможности, интерпретация // *Научные чтения памяти И. П. Болотцевой / ЯХМ*. Ярославль, 2003 <http://www.iconkovcheg.ru/articles/127>
34. *Звездина* Ю. “Слово на Святую Троицу” святителя Димитрия, митрополита Ростовского // *Троицкие чтения*. Большие Вяземы, 2000. – С. 69-75.

35. Звездина Ю. Тема времени и образы апостолов в культуре XVII века // *Искусство христианского мира*. – Москва, 2000. – Вып. 4. – С. 285-294.
36. Зелінська О. Інтродуктивний блок у структурі тексту барокової проповіді // *Мовознавство*. – Київ. – 2009. – №6. – С. 59-69.
37. Зелінська О. Лінгвістична робота над словом у барокових проповідях // *Лексикографічний бюлетень*: Зб. наук. пр. – Київ: Ін-т української мови НАН України, 2009. – Вип. 18. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/43670>
38. Зелінська О. Назви Богородиці в барокових проповідях // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. – Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 2 – С. 210-214.
39. Зелінська О. Прислів'я і приказки в барокових проповідях XVII ст. // *Мовознавчий вісник*: Зб. наук. праць / Черкаський національний ун-т імені Богдана Хмельницького. – 2009. – Вип. 9. – С. 22-29.
40. Ісаєвич Я. Лавра як головний український видавець (1650–1721 рр.) // *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 234-240. – Режим доступу: <http://litopus.org.ua/isaevych/is21.htm>
41. Иванова Благовеста. Средневековые компоненты в структуре живописного портрета на заре нового времени в странах восточной и юго-восточной Европы // *Acta Slavica Iaponica*. – Tomus 22. – P. 215-237.
42. Иванова К., Чешмеджиев Д., Турилов А. Иоанн Рильский // *Православная энциклопедия*. – Т. 24. – Москва: Церковно-научный центр “Православная энциклопедия”, 2010. – С. 585-598.
43. Истомина Г., Сперанский М. Описание рукописей Успенского Кремлевского собора // *Исследования по лингвистическому источниковедению*. – Москва, 1963. – С. 114.
44. Казамлик С. Високе Слово Антонія Радивилівського // *Український церковно-історичний календар*. 2003. – Київ, 2003. – С. 99-101.
45. Казамлик С. Високе Слово в окрасі монастиря Печерського: (До 315-річчя з дня смерті Антонія Радивилівського) // *Календар-щорічник “Українознавство-2003”*. – Київ, 2002. – С. 178–180.
46. Казамлик С. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII – XVIII ст.). – Київ, 2005. – 550 с.
47. Казамлик С. Культурно-просвітницька діяльність Києво-Печерської лаври в другій половині XVII – XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01.; НАН України. Ін-т історії України. – Київ, 2000. – 19 с.
48. Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст. (Енциклопедичне видання). – Київ, 2001. – 736 с.
49. Києво-Могилянська академія кін. XVII – поч. XIX ст.: повсякденна історія: Збірник документів / Упор. О. Ф. Задорожна, Т. А. Кузик, З. І. Хижняк, М. В. Яременко. – Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. – 530 с.
50. Климковский Доментий. Иоанникий Галятовский, духовный писатель XVII-го в. – Вильна, 1884.
51. Корзо М., Флора Б. Иннокентий (Гизель), биография // *Православная энциклопедия*. – Т. XXII. – Москва, 2010. – С. 744-747.
52. Костомаров Н. Галятовский, Радивилевский и Лазарь Баранович // *Костомаров Н.* Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. – Отд. 2, вып. 5, очерк 9. – Санкт-Петербург, 1874.
53. Кочубей Т. Бібліографічний огляд життєвого і творчого шляху І. Галятовського. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?url=http://library.udpu.org.ua/library_files/istoruk_ped_almanax/2006/2006_2_16.pdf&rc=j&q=&esrc=s&sa=U&ei=xuQ3VNRBkJXsBt7ggMgL&ved=0CDwQFjAH&usg=AFQjCNHmB8h017EkGYD6mHSkchXAXIbPeg
54. Коцовский В. [Рецензия] М. Марковского: Антоний Радивилевский, южнорусский проповедник XVII в. // *ЗНТШ*. – 1896. – Т. 10. – С. 38.
55. Крекотень В. Антоній Радивилівський // *Українська література XVII ст.* Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. – Київ: Наук. думка, 1987. – С. 533.
56. Крекотень В. Радивилевский Антоний // *Краткая литературная энциклопедия*: В 9 т. – Т. 6. – Москва: Сов. энцикл. – 1971. – Санкт-Петербург. – С. 141-142.
57. Крекотень В. Байки в українській літературі XVII–XVIII ст. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 185-186.
58. Крекотень В. Оповідання Антонія Радивилівського: 3 історії укр. новелістики XVII ст. – Київ: Наук. думка, 1983. – 407 с.
59. Крекотень В. Ораторсько-проповідницька проза // *Історія української літератури*: В 8 т. – Т. 1. – Київ, 1967. – С. 387–393.
60. Крекотень В. Повествовательные элементы произведений Антония Радивилевского (Из истории украинской повествовательной прозы второй половины XVII в.): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Київ, 1963. – 17 с.
61. Крекотень В. Українська ораторська проза другої половини XVII ст. як об'єкт літературознавчого вивчення // *Питання літератури*. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 149-185.
62. Кучмай К. Християнські віроповчальні тексти у контексті писемної культури України XVI–XVIII ст. – На правах рукопису. – Дис. канд. філос. наук: спец. 09.00.11 – релігієзнавство. – Київ, 2011. – 193 с.
63. Максимович М. Собрание сочинений: В 3-х т. – Т. 2. Отделы: историко-топографический, археологический и этнографический. – Киев: Тип. М.П. Фрица, 1877. – VII, 524 с., 2 л. ил.
64. Максимчук О. Мотив пошуку кохання у проповідях Антонія Радивилівського і діалогах Григорія Сковороди // *Переяславські Сковородинівські студії*. – Вип. 2. – 2013. – С. 66-71.
65. Максимчук О. Пісня пісень у літературі українського Бароко. Автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 10.01.01 – українська література. – Київ, 2015. – 20 с.
66. Максимчук О. Топос весняного оновлення в українських проповідях XVII ст. (на матеріалі текстів Кирила Транквіліона Ставровецького й Антонія Радивилівського) // *Магістеріум*. – 2012. – Вип. 48: Літературознавчі студії. – С. 7-13.

67. *Маньківський В., Хижняк З.* Історія Києво-Могилянської академії. – Київ, 2003. – 184 с.
68. *Марковський М.* Антоний Радивилівський, южнорусский проповедник XVII века. – Киев, 1895. – [4], 187, 86.
69. *Марковський М.* Антоний Радивилівський, южнорусский проповедник XVII в. // *Унив. изв.* – 1894. – № 4. – С. 1-46; № 7. – С. 47-94; № 10. – С. 95-118; 1895. – № 9. – С. 119-187; № 11. – С. 1-36; № 12. – С. 37-86.
70. *Марковський М.* Антоний Радивилівський, південнорусский проповідник XVII ст. // *Матеріали до вивчення історії української літератури.* – Т. 1. – Київ, 1959. – С. 353-357.
71. *Матушек О.* Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського Бароко: Монографія. – Харків: Майдан, 2013. – 360 с.
72. *Межигорская летопись (1608–1700).* – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/sborlet/sborlet04.htm>
73. *Микитась В.* Антоний Радивилівський // *Грицай М., Микитась В., Шолом Ф.* Давня українська література. – Київ: Вища шк., 1978. – С. 211-216.
74. *Миронова В.* Античні автори в гомілетичі Києво-Могилянської Академії // *Studi Slavistici.* – IX. – 2012. – Р. 273-289.
75. *Миронова В.* Античні автори в українській проповіді XVII століття // *Studia Linguistica.* – Вип. 6. – 2012. – С. 296-301.
76. *Мухин Н.* Киево-братский училищный монастыр. Исторический очерк. – Киев, 1893.
77. *Лозбин Г.* З глибин: Гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст. – Київ: Дніпро. – 1990.
78. *Неофит Рилски.* Службы съ житием... отца нашего Иоанна Рылскаго... исправленной от древныхъ рукописей Неофитом Герономахом... – Бѣлград: Тип. Княжеско-сербска, 1836. – [130] с.
79. *Ніка О.* Барокова проповідь XVII ст. і розвиток староукраїнської літературної мови // *Studia Linguistica.* – Вип. 6. – 2012. – С. 165-170.
80. *Ніка О.* Латино-польська проповідь XVII ст.: Дзіловський -Радивилівський // *Мовні і концептуальні картини світу:* Зб. наук. пр. – Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2012 – Вип. 42. – Ч. 1. – С. 226-235.
81. *Ніка О.* Антоний Радивилівський і розвиток українських казань XVII ст. // *Rozprawy komisji językowej.* – Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 2012. – Т. LVIII. – С. 223-234.
82. *Ніка О. І.* Казання в українській і польській літературних мовах XVII ст. // *До Дня слов'янської писемності і культури:* тези Міжнародної наукової конференції; 24–25 травня 2012 р. – Київ: НБУВ, 2012. – С. 40-41.
83. *Ніка О.* Бароковий концепт у староукраїнській проповіді // *Мовні і концептуальні картини світу:* Зб. наук. пр. – Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2013. – Вип. 43. – Ч. 3. – С. 135-141.
84. *Огієнко І.* Історія українського друкарства. – Т. 1. – Львів: Друкарня Наук. тов ім. Шевченка, 1925. – 418 с.
85. *Огієнко І.* Історія української літературної мови. – Київ, 2001. <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu09.htm>
86. *Огоновський О.* Історія літератури руської. – фотопередрук з вид. 1887 р. – Мюнхен, 1992. – С. 318-319.
87. *Оліфанова Г.* Видатний культурно-освітній діяч [Антоній Радивилівський] // *Пам'ятники України.* – 1981. – № 2. – С. 44.
88. *Петров Н.* Киевская академия во второй половине XVII века. – Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1895. – 177 с.
89. *Петров Н.* Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. – Вип. II: Рукописи Киевского Пустынно-Никольского монастыря. – Москва, 1896. – С. 56-60.
90. *Радивилівський А.* Вінець Христов. – Київ: Друк. Печерської лаври, 1688. – [20], 544 арк.
91. *Радивилівський Антоній* // *Матеріали до бібліографії Києво-Печерської лаври:* Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Авт.-упоряд. О. І. Марченко; ред. рада В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – Київ, 2006. – С. 224-225.
92. *Радивилівський А.* Огородок Марії Богородиці. – Київ: Друк. Печерської лаври, 1676. – [28], 1128, [3] с.
93. *Радивилівський Антоній.* Приклади // *Від коріння до крони:* Українське оповідання IX – початку XX століть [Текст]: Збірник: Для середнього та старшого шкільного віку / Упоряд. та авт. вступ. ст. П. П. Кононенко. – Київ: Весела, 1993. – С. 111.
94. *Радивилівський Антоній* // *Українські письменники:* Біобібліогр. словник / Ред. кол. О. І. Білецький (голова) та ін. – Т. 1: Давня укр. літ-ра (XI – XVIII ст.) / Уклад і передм. написав Л. Є. Махновець; Відп. ред. О. І. Білецький. – Київ: Держ. вид-во худож. літ., 1960. – С. 503-505.
95. *Ректори Києво-Могилянської академії. 1615–1817 рр.* / Зоя Хижняк, О. Ф. Задорожна, Т. А. Кузик, М. В. Яременко. – Київ, 2002. – 192 с.
96. *Родосский А.* Две надписи на старопечатных книгах XVII столетия // *Христианское чтение.* – 1880. – Ч. 1. – С. 491-494.
97. *Семко Д.* Деякі аспекти діяльності Чернігово-Сіверської друкарні у другій половині XVII ст. за епістоляріями та історіографією. – Режим доступу: <http://www.medievist.org.ua/2013/11/xvii.html>
98. *Синкевич Н.* Иоанникий (Галатовский (Голятовский)) // *Православная энциклопедия* / Под ред. Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. – Т. XXV (Ионная Деяния – Иосиф). – Москва, 2011. – С. 78-82.
99. *Снівак В.* Антоний Радивилівський – український проповідник чи філософ-мораліст? // *Вісник Чернігівського національного педагог. ун-ту:* Зб. наук. праць. – Вип. 95. – Серія: Філософські науки. – 2011. – С. 73-75.
100. *Снівак В.* Антоний Радивилівський як представник “нового духовництва” XVII ст. // *Українознавчий альманах.* – Вип. 14. – 2013. – С. 167-169.
101. *Снівак В.* “Взорування” на Христа як моральна максима у проповідях Антонія Радивилівського // *Мультиверсум:* Філософський альманах: Зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 67. – С. 11-23.
102. *Снівак В.* “Ісіхазм” та “активне служіння” – дві ідентичності Антонія Радивилівського // *Наук. записки Національного ун-ту “Острозька академія.”* – Серія: Культурологія. – Вип. 15, ч. 2. – 2014. – С. 177-185.

103. *Снівак В.* Проблема бідності в проповідях Антонія Радивилівського // *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету*. – Вип. 75. – Серія: Філософські науки. – 2010. – Режим доступу: <http://refdb.ru/look/1028184-p29.html>
104. *Снівак В.* Проблема багатства та бідності у проповідницькій спадщині Антонія Радивилівського в контексті української духовної традиції XVII ст. Автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.05 – історія філософії. – Київ, 2010. – 19 с.
105. *Снівак В.* Уявлення про багатство і бідність у дискурсі морального богослов'я Сходу та Заходу (на прикладі проповідей Антонія Радивилівського) // *Вісник Черкаського університету*. – 2012. – Серія: Філософія. – № 31 (244). – С. 139-145.
106. *Снівак В.* Моральний ідеал багатія у проповідях Антонія Радивилівського // *Традиція і культура. Вічні цінності в сучасній культурі: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ 6 – 7 червня 2008 р.)*. – Ч. 1 / Асоціація “Новий Акрополь”. Філософський факультет КНУ імені Тараса Шевченка. – Київ, 2008. – С. 39-41.
107. *Снівак В.* Милостиня, як обов'язок багатія у проповідницькій спадщині Антонія Радивилівського // *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. – Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. – Вип. 19 (32). – 2009. – С. 65-75.
108. *Снівак В.* Філософська складова проповідей Антонія Радивилівського // *Мультиверсум: Філософський альманах: [зб. наук. праць]*. – Вип. 7 (105). – 2011. – С. 124-133.
109. *Сумцов Н.* Иннокентий Гизель. – Київ: Ред. “Киев. старини”, 1884. – 44 с. – (К истории южно-русской лит-ры семнадцатого столетия; Вып. 3).
110. *Сумцов Н.* Иоанникий Галятовский. – Київ: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1884. – [2], 83 с. – (К истории южно-русской лит-ры XVII века; Вып. 2).
111. *Сумцов Н.* Лазарь Баранович. – Харків: Тип. М. Ф. Зильберберга, 1885. – [4], 183, [5] с. – (К истории южно-русской лит-ры семнадцатого столетия; Вып. 1).
112. *Сырку П.* Несколько заметок о 2 произведениях терновского патриарха Евфимия // *Сб. статей по славяноведению, сост. и изд. учениками В. И. Ламанского по случаю 25-летия его ученой и профессорской деятельности*. – Санкт-Петербург, 1883. – С. 348-401.
113. *Титов Ф.* Императорская Киевская Духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.). – Киев, 2003.
114. *Титов Хв.* Матеріали для історії книжкової справи на Україні в XVII–XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 416-418.
115. *Торочинский А.* Проповеди Антония Радивилівського // *Руководство для сельских пастырей*. – 1876. – Т. 2. – № 30. – С. 370-379.
116. *Ушкалов А.* Скворода й Антоній Радивилівський // *Ушкалов А.* Григорій Скворода: семінарії. – Харків: Майдан, 2004. – С. 322-323.
117. *Федотова М.* Украинские проповеди Димитрия Ростовского (1670–1700 гг.) и их рукописная традиция. Статья 1 // *ТОДРА*. – Санкт-Петербург, 1999. – Т. 51. – С. 253-288.
118. *Федотова М.* Украинские проповеди Димитрия Ростовского (1670–1700 гг.) и их рукописная традиция. Статья 2 // *ТОДРА*. – Санкт-Петербург, 2001. – Т. 52. – С. 409-431.
119. *Филарет*, архиеп. Харьковский. Обзор русской духовной литературы (862 – 1720). – Харьков, 1859. – С. 293.
120. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1910. – 446 с. (Про Антонія Радивилівського див. С. 62).
121. *Харламович К.* Малоросійське вплив на великорусскую церковную жизнь. – Т.1. – Казань: Изд. книжного магазина М.А. Голубева, 1914.
122. *Хижняк З.* Баранович Лука // *Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.* (Енциклопедичне видання). – К., 2001. – С. 59-60.
123. *Хижняк З.* Києво-Могилянська Академія в XVII–XVIII ст. – Київ, 2012. – 222 с.
124. *Хижняк З.* Могила Петро Симеонович // *Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.* (Енциклопедичне видання). – Київ, 2001. – С. 370-374.
125. *Ченіга І., Горобець В.* Галятовський // *Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.* (Енциклопедичне видання). – Київ, 2001. – С. 165-167.
126. *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Тернопіль, 1994. – 480 с.
127. *Чубинская В.* Икона “Распятие с апостольскими страданиями” 1697–1699 годов. Символично-аллегорический замысел в контексте исторических событий // *Петр Великий – реформатор России*. – Москва, 2001. – С. 144-159.
128. *Чубинская В.* “Венец Христов” в русской культуре второй половины XVII в. // *IV Научные чтения памяти И. П. Болотцевой*. – Ярославль, 2000. – С. 84-94.
129. *Чухліб Т.* Радивилівський // *Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.* (Енциклопедичне видання). – Київ, 2001. – С. 451.
130. *Шевчук В.* Байка в літературі українського бароко // *Шевчук В.* Муза Роксоланська: Українська література XVI – XVIII століть: У 2 кн. – Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко. – Київ: Либідь, 2005. – С. 70-71.
131. *Яковенко Н.* У пошуку меценатів та патронів (Могилянський панегірик 1648 року на честь князя Яреми Вишневецького) // *Наукові записки НаУКМА*. – Т. 35: Київська Академія. – Київ, 2004. – С. 4-14.
132. *Galatowsky, Ioanicusz.* Stary kościół zachodni. – Nowogrodek Siewierski: Typographiya Archiepiskopska, 1678. – 14, 88, 1, 102 s.

Отримано 15 червня 2015 р.

м. Харків

